

İBTİDAI SINIF ŞAĞIRDLARINDA ORFOQRAFİK VƏRDIŞLƏRİN FORMALAŞDIRILMASI

Orfoqrafik vərdişlərin formalaşdırılması kifayət qədər uzun bir prosesdir və orfoqrafik qaydaların daha dolğun öyrənilməsi üçün daimi metodlar tələb olunur. İbtidai məktəb şagirdlərində orfoqrafik bacarıqların inkişafı məsələləri elmi ədəbiyyatda kifayət qədər araşdırılmamış və çətin vəzifələrdən biri olaraq qalır. Azərbaycan dilinin orfoqrafiyasının ilk növbədə, tətbiqi aspektdə öyrənilməsinə daha çox diqqət yetirildiyi üçün orfoqrafik vərdişlərin formalaşdırılmasının ümumi sistemi xüsusi yer tutur. Öz növbəsində, burada ən mühüm rol ibtidai siniflərə aiddir, çünki düzgün yazı savadının əsasları məhz bu andan qoyulur, burada uşaqlar ilk olaraq “düzgün nitq”, “ədəbi dil norması” anlayışları ilə qarşılaşırlar.

Orfoqrafiya sözlərin yazılışını təyin edən və mühüm funksiyanı yerinə yetirən qaydalar və ənənələr toplusudur.

Orfoqrafiya sisteminin məzmunu orfoqrafik prinsiplərdə təcəssüm olunur. Məhz bu prinsip savadlı yazmağı öyrənmək prosesinin əsasını təşkil edir.

Məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisinin ən mühüm vəzifələrindən biri orfoqrafik savadın formalaşdırılmasıdır. Onun əhəmiyyəti iki əsas müddəə ilə bağlıdır:

– orfoqrafik savad insanın ümumi dil mədəniyyətinin tərkib hissəsidir və yazılı ünsiyyədə fikirlərin və qarşılıqlı anlaşmanın düzgün ifadəsini təmin edir;

– ədəbi dilin yazılı forması ilə danışmaq forması arasındakı əsas fərq.

Azərbaycan dilinin nəzəri tədris materialı öyrənilməklə yanaşı, məktəblilər üçün hər gün praktikada istifadə edilməli olan bu biliklər böyük həcminə görə bir çox hallarda bəzi çətinliklər də yaradır. Tədris materialının həcmi aşağıdakı sənədlər sistemi ilə müəyyən edilir:

– rəsmi proqram;

– onun əsasında tərtib edilmiş Azərbaycan dili məktəb dərslikləri.

Tədris materialını mənimsəyərkən şagirdlər orfoqrafiya nümunələrini müəyyənləşdirməyi, onların müəyyənədicisi xüsusiyyətlərini tapmağı və öyrəndikləri əsasında bu və ya digər orfoqrafik qaydaları tətbiq etməyi bacarmalıdırlar. Bununla belə, bir qaydanın dəqiq tətbiqi ilə mənimsənilməsində tez-tez uyğunsuzluqlar da baş verə bilər. Tədris praktikasından məlumdur ki, sinifdə həmişə qaydanı bilməsinə baxmayaraq, müxtəlif səbəblərdən praktikada tətbiq edə bilməyən şagirdlər də olur. Odur ki, həm alim, həm də pedaqoq-müəllim nümayəndələri ilə təmsil olunan elmi ictimaiyyət çoxlu sayda şagird tərəfindən tam mənimsənilməsinə nail olmaq üçün orfoqrafik vərdişlərin formalaşdırılması və inkişafı üzərində iş prosesinin təşkilində yeni, daha səmərəli yanaşmalar tətbiq etməyə çalışmalıdır.

Tədqiqatçılar A.Paşayev, V.P.Kanakina, L.A.Nikitina, T.G.Ramzaeva, N.Cəfərova və başqaları orfoqrafiyanın öyrədilməsinin nəticələrinin fərdin orfoqrafik qaydaları müəyyən etmək bacarığının nə dərəcədə inkişaf etməsindən asılı olduğunu vurğulayırlar. Onların fikrincə, orfoqrafik səhvlərin əsas səbəbi müvafiq bacarıqların, vərdişlərin olmamasıdır.

Beləliklə, orfoqrafik savad problemi Azərbaycan dilinin tədrisində ən mühüm problemlərdən biridir. Orfoqrafik vərdişlərin inkişafı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir ki, bu bacarıqlar qrammatik biliklərdən mənalı istifadəyə, eləcə də şagirdlərin fəal zehni fəaliyyətini əhatə edən orfoqrafik qaydaların tətbiqinə əsaslanmalıdır. Mövzunun aktuallığı onunla bağlıdır ki, aşağı siniflərdə Azərbaycan dilində orfoqrafik bilik, bacarıq və vərdişlərin inkişaf etdirilməsi təhsil sisteminin ən vacib məsələlərindəndir, çünki düzgün, səriştəli yazı insan fikirlərinin ifadəsinin düzgünlüyünü təmin edir, yazılı ünsiyyədə insanların qarşılıqlı anlaşmasını, fərdin ümumi və dil mədəniyyətini formalaşdırır.

Şagirdlərdə orfoqrafiya ilə bağlı möhkəm vərdişlər yaratmağın vacib məsələlərdən biri olduğunu qeyd edən N.Cəfərova yazır: “Azərbaycan dilinin öyrənilməsi şagirdlərin ünsiyyət imkanlarını genişləndirir, onlarda düşünmə, öyrənmə və danışma bacarıqlarını formalaşdırır. Nəticədə Azərbaycan dili düşünmə, öyrənmə, danışma vasitəsinə çevrilir” [3, s. 9].

Şagirdlərin savadlı olması məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisinin əsas məqsədi və təəssüf ki, onun ən ciddi problemi. Orfoqrafik savad həmişə insanın ümumi dil mədəniyyətinin və şagirdlərin dil səriştəsinin mühüm tərkib hissəsidir.

Dilçiliyin inkişafı və xüsusən də fonologiya bölməsinin yaranması Azərbaycan orfoqrafiyasının nəzəriyyəsi və praktikasında yeni mərhələni müəyyənləşdirdi. Fonemik anlayış nöqtəy-nəzərindən orfoqrafik bacarıq sözdə hər bir səsi qiymətləndirmək, yəni onun hansı mövqedə yerləşdiyini ayırd etmək bacarığıdır. Azərbaycan orfoqrafiyasının ümumi qaydaları fonemik prinsipdən irəli gəlir:

– Kökündə eynicinsli qoşa və müxtəlifcinsli sait işlənən alınma sözlər qoşa saitlə yazılır;

– Təkhecalı sözlərin sonunda qoşa samitin hər ikisi yazılır: fənn, haqq, hiss, xətt, küll, rədd, sirr, zənn, zidd və s.;

– Son səsi [x] kimi tələffüz olunan çoxhecalı Azərbaycan mənşəli sözlər k hərfi ilə yazılır: bilək, birlik, külək, ürək, üzərlik, üzük və s. Bu qəbildən olan sözlərə saitlə başlanan şəkilçi qoşulduqda k-y əvəzlənməsi baş verir: biləyi, birliyimiz, ürəyim, üzüyün və s. [1, s. 13].

Yazının fonetik (yalnız səsə əsaslanan) prinsipi sözlərin hərf tərkibinin səsə tam uyğun gəldiyi və ya mümkün qədər yaxın olduğu bir vəziyyətdə məqbuldur. Məsələn, son səsi [t], bəzən də [d] kimi tələffüz olunan bir və ya ikihecalı milli mənşəli sözlər d hərfi ilə yazılır: *qanad, kənd, qənd* və s. Belə sözlərə samitlə başlanan şəkilçi qoşulduqda tələffüzdə [d-t] baş

⁶⁵ BDU-nun Qazax filialının Dil, ədəbiyyat və onların tədrisi metodikası kafedrasının baş müəllimi

verir. İbtidai sinif şagirdlərinə standart tələffüzdə təbii olan səsi dinləmək, yazmaq və tələffüz səsinə uyğun olanı yazılı işarədə göstərməyi öyrətmək kifayətdir. R.Babayeva bu haqda yazır: “Əlifba təlimi dövründən tədrisən şagirdlərə başa salmaq lazımdır ki, nitqdə olan bütün səsləri yazıda eynilə vermək mümkün deyil, çünki bəzən dilimizdəki səslər hərflərlə uyğun gəlmir. Bu səbəbdən də sözləri həmişə yazıldığı kimi tələffüz etmək və tələffüz edildiyi kimi yazmaq olmaz” [2, s. 96].

Vərdislər insanın bu və ya digər məqsədyönlü fəaliyyətinə nail olmaq bacarığıdır. Nitq bacarığının xüsusi növü isə orfoqrafik vərdislərdir. Orfoqrafik vərdis yazılı nitqin mürəkkəb vərdisdir. Bu vərdis uzunmüddətli məşq vasitəsilə yaradılır və daha sadə vərdis və bacarıqlara əsaslanır, məsələn:

- yazı vərdis;
- sözü fonetik cəhətdən təhlil etmək bacarığı;
- orfoqramı müvafiq qaydaya uyğunlaşdırmaq bacarığı.

Orfoqrafik vərdislərin formalaşdırılmasında xüsusi rol ibtidai siniflərə aiddir. Ona görə də müəllim kiçik yaşlı şagirdlərə biliklərini vərdislərə çevirməyi öyrətməlidir. Şagird başa düşməlidir ki, bilikdən, məşğələlərdən, hər bir orfoqrafik prinsiplərdən xəbərdar olmaqla, qaydalara uyğun hərəkət etməklə orfoqrafik vərdislərə yiyələnə bilər.

Orfoqrafik vərdislər yalnız məqsədyönlü fəaliyyət prosesində, xüsusən də məşqlər prosesində formalaşır. İbtidai siniflərdə müxtəlif orfoqrafik bacarıqların formalaşdırılması istiqamətində işlər aparılır. Bacarıq və vərdislər də bilik kimi inkişaf edir və zənginləşir.

Azərbaycan dili dərsləri zamanı kiçik məktəblilərdə orfoqrafik vərdislərin formalaşdırılmasını bir neçə mərhələləri əhatə edir.

Birinci mərhələ – məktəblilər nitqin sözlərdən, sözlərin hərflərdən və səslərdən ibarət olduğunu başa düşdükləri və öyrəndikləri mərhələdir. Burada əsas olan məqam odur ki, bu hecalar və səslər seçimlidir. İbtidai sinif şagirdi nitqin müxtəlif səslərinin qrafik olaraq təyin olunduğunu başa düşür. Aydındır ki, səslərin özlüyündə heç bir mənası yoxdur. Lakin, bir-birindən fərqlənsə də, şifahi nitqdə sözlər bir-biri ilə əlaqəli olduqda sözdə məna daşıyır. Bu mərhələdə ibtidai sinif şagirdləri tədrisən əksər sözlərin yazılışının tələffüzlə eyni olmadığını anlayırlar. Sözü səs tərkibini yazılışı ilə müqayisə etməklə şagird hərfdəki elementlərin, sözdəki hərflərin tərkibinə şübhə etmədən, fonetik yazıdan istifadə edərək hərf yazmaq bacarığına yiyələnir [5].

Savadlı yazının formalaşdırılmasının digər mərhələsi müəyyən dərəcədə yazıb-oxumağı öyrənmə dövrünə təsadüf edir. Müxtəlif orfoqramlar üzərində iş aparılır:

- qoşa samitlər,
- tələffüz olunmayan samitlər,
- vurğusuz saitlər və s.

Orfoqrafik vərdislərin formalaşdırılmasının növbəti mərhələsində şagirdlər Azərbaycan orfoqrafiyasının müxtəlif normalarını da mənimsəyirlər:

- Azərbaycan dilinin lüğət tərkibindəki Azərbaycan mənşəli sözləri, əsasən, tələffüz edildiyi kimi yazmaq;
- Kökündə eynicinsli qoşa və müxtəlifcinsli sait işlənən alınma sözləri qoşa saitlə yazmaq;
- Tərkibində mənaca bir-birinə yaxın və ya əks anlayışları bildirən sözləri defislə yazmaq;
- Ad, soyad bildirən sözlərin birinci hərfini böyük yazmaq;
- Təkehecəli sözlərin sonunda qoşa samitin hər ikisini yazmaq [1].

Orfoqrafik vərdislərin formalaşdırılmasında müəyyən məşqlər, tapşırıqlar, metodlar və s. tətbiq edilir. Məsələn, leksik-orfoqrafik məşqlər. Bu tapşırıqlar orfoqrafik olaraq verilmiş sözü semantikasi üzərində işi təmin edir. Leksik-orfoqrafik məşqlərə lüğətlərlə işləmə də daxildir, burada məktəblilər nəinki sözü orfoqrafiyasına baxa bilər, həm də onun mənasını aydınlaşdırmaqla bilər ki, bu da şagirdin lüğətini zənginləşdirir və aktivləşdirir.

Şagirdlərin orfoqrafik və orfoepik vərdislərinin inkişaf etdirilməsini təkcə fonetikanın tədrisi ilə məhdudlaşdırmaq olmaz. Bu proses orta məktəbi qurtarıncaya qədər davam etdirilməlidir. Müəllim hər bir mövzunun spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla yazılışı ilə deyilişi arasında fərq olan söz qrupları haqqında şagirdlərə məlumat verməli və bu məlumatlara aid müxtəlif çalışmalar təşkil etməlidir [4, s. 71].

Orfoqrafik vərdislərin formalaşdırılmasında yaradıcı yazılı işlər də xüsusi yer tutur. Bunlara yazılı ifadələr və esseləri aid etmək olar. Şagirdin nitqinin formalaşdırılması, leksikonun genişləndirilməsi və ardıcıl yazılı nitq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üçün müəyyən bir vəzifə müəyyənləşdirirlər. Təqdimatlar və esselər, adətən orfoqrafiya mövzusunun öyrənilməsinin son mərhələsində, məktəblilər müxtəlif qaydaları öyrəndikdə və artıq onlardan istifadə etmək imkanı əldə etdikdə aparılır.

Orfoqrafik vərdislərin inkişafı üzərində işləyərkən müasir təhsil texnologiyalarından, məsələn, tədrisin tədqiqat metodu, kompüter tədris texnologiyaları, keys metodu, oyun texnikalarının texnologiyası və s. istifadə etmək olar.

Beləliklə, şagirdlərdə davamlı savadlı yazı bacarıqlarının inkişaf etdirmək üçün həm də xüsusi metodoloji texnikanın təhsil, tərbiyə və inkişaf təlimi ilə əlaqəsini tanımaq və həyata keçirmək lazımdır. Şagirdin şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafı üçün şərait yaratmaq lazımdır. Orfoqrafik vərdislərin formalaşdırılması üzrə işin nəticələri, artıq məlum üsullarla yanaşı, bu işdə təsvir etdiyimiz yeni, lakin daha təsirli üsullardan istifadə edilərsə bir o qədər nəzərə cəpacaq olacaq. Başqa sözlə, artıq ibtidai siniflərdə müxtəlif orfoqrafik tapşırıqlar vasitəsilə məktəblilərin savadının inkişafı üçün əsas olan ilkin orfoqrafik vərdislərinin formalaşdırılması, inkişafı zəruri və tamamilə mümkündür.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti. Bakı, 2021
2. Babayeva R. İbtidai sinifdə ədəbi tələffüz üzrə işin təşkili. Elmi iş. s. 96-99
3. Cəfərova N. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. I hissə Bakı, 2016
4. Paşayev A. Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisinin bəzi problemləri. Metodiki vəsait. Bakı, 2012
5. Монсеев А.И. Русский язык: Фонетика. Морфология. Орфография. Москва: Просвещение, 2005

Açar sözlər: orfoqrafiya, orfoqrafik vərdişlər, ibtidai sinif şagirdləri, savadlı yazı

Ключевые слова: орфография, орфографические навыки, учащиеся младших классов, грамотное письмо

Key words: orthography, orthography skills, primary school students, competent writing

Xülasə

Orfoqrafiya dedikdə, dilimizin ümumi normalarına uyğun yazmaq nəzərdə tutulur. Dildə sözlərin düzgün yazılışı orfoqrafiya qaydalarına əməl olunmasını tələb edir. Məqalədə ibtidai sinif şagirdlərinin orfoqrafik vərdişlərinin inkişafı tədqiq edilir. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilində orfoqrafik bilik, bacarıq və vərdişlərin inkişaf etdirilməsi təhsil sisteminin ən vacib vəzifəsinə çevrilir, çünki səlis, səriştəli yazı fikirlərin ifadəsinin düzgünlüyünü təmin edir, yazılı ünsiyyətdə insanların qarşılıqlı anlaşması, fərdin ümumi və dil mədəniyyətini formalaşdırır.

Развитие орфографических навыков у учащихся начальных классов

Резюме

Орфография означает письмо по общим нормам нашего языка. Правильное написание слов на языке требует соблюдения правил правописания. В статье рассматривается развитие орфографических навыков у учащихся младших классов. Развитие орфографических знаний, умений и навыков на азербайджанском языке в начальных классах становится важнейшей задачей системы образования, поскольку грамотное письмо обеспечивает правильность выражения мыслей, взаимопонимание людей в письменном общении, формирует общую и языковую культуру личности.

Development of spelling skills in primary school students

Summary

Spelling means writing according to the general norms of our language. Correct spelling of words in a language requires adherence to spelling rules. The article examines the development of spelling skills in primary school students. The development of spelling knowledge, skills and abilities in the Azerbaijani language in primary school becomes the most important task of the education system, since free, competent writing ensures the correct expression of thoughts, mutual understanding of people in written communication, and forms the general and linguistic culture of the individual.

RƏYÇİ: dos. L.Ələkbərova